

Маньгора Т.В.

кандидат юридичних наук, доцент,

в.о. завідувача кафедри права

Вінницького кооперативного інституту

(м. Вінниця, Україна)

**ОЦІНКА А. ЯКОВЛІВИМ ДОГОВОРУ ГЕТЬМАНА
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З МОСКОВСЬКИМ ЦАРЕМ
ОЛЕКСІЄМ МИХАЙЛОВИЧЕМ**

Українсько-російський договір 1654 р. є однією з спірних сторінок історії України через об'єктивні (наявність історичних джерел) і суб'єктивні (ідеологічна та політична заангажованість) причини. Починаючи з XIX ст. багато істориків висували різні теорії, щодо українсько-російського договору. З нагоди 300 – річчя договору гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем, перебуваючи в еміграції, в Нью-Йорку А. Яковлів видає фундаментальну монографію в 1954 р. [4].

Професор ставить собі завдання на підставі історичних документів провести історико-правовий аналіз актів Переяславського договору 1654 р. та дати оцінку їх характеру й правового значення.

На думку А. Яковліва «Українська держава, що відродилась на своїй стародавній території року 1648 під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, внаслідок несприятливих військово-політичних умов під час війни з Польщею, зради союзника – Кримського хана тощо, звернулася р. 1653 до Московського царя Олексія Михайловича за протекцією та військовою допомогою. Розпочаті в січні 1654 р. переговори про умови майбутніх взаємовідносин між Українською державою – Військом Запорозьким та Московським царем продовжувались потім у Москві і там закінчились 27 березня 1654 р. складанням двобічного договору, що в історії придбав назву «Переяславського договору»» [4, с. 7].

Історик права вважає, що цей договір був першим і основним актом, що встановив умови правових відносин між Військом Запорозьким та Московським царем, себто між Україною та Москвою, між двома державами неоднакового державного устрою – козацькою демократичною республікою та Московською абсолютною монархією східно-азіатського типу, між двома чужими, з погляду походження культури, звичаїв і мови народами: - українським, що в договорних актах називав себе «російським» (тобто «руським») народом, але якого в Москві офіційно називали «Черкаським народом», «Чер-

касами», а мову його «білоруською», і московським народом. Спільною між цими народами була тоді православна віра, але й в церковно-обрядовій царині між українцями і москвинами було немало розходжень. Всі ці різниці між двома народами, що вперше в історії засіли за столом переговорів, яскраво відбилися на переговорах та на формулюванні умов договору [4, с. 7].

Договір 1654 р. було складено не в одному, а в трьох різних формах актів. Оригінали цих актів були виготовлені в Москві в Посольському Приказі (в департаменті для зносин з чужоземними державами) спочатку тодішньою московською мовою, потім перекладені «білоруською мовою», скріплені царською печаткою й передані послам гетьмана Б. Хмельницького. До цього часу цих оригіналів не знайдено. Копії їх московською мовою з дописками й поправками лишились в московських архівах і були опубліковані в «Полном Собрании Законов Российской Империи» та в інших російських виданнях XIX століття... За те бракує будь-яких записок про переговори гетьмана та його уряду в Чигирині під час виготовлення проекту договору з 23 статтями (артикулами), якого привезли послы гетьмана до Москви [4, с. 8].

На думку А. Яковліва, брак історичних документів є прямою причиною різних, часом протилежних тлумачень і висновків про Переяславський договір в досить багатій українській, російській та закордонній літературі [4, с. 8].

Дослідник здійснює аналіз договору 1654 р. з погляду його змісту й правового значення, враховуючи юридичні відносини між державами, між гетьманом Б. Хмельницьким, що персоніфікує Україну (Військо Запорозьке) та царем Олексієм Михайловичем, що персоніфікує Московську державу [4, с. 45].

А. Яковлів визначає правовий статус України, в той момент, коли складався договір 1654 р., він вважає, що «Україна була фактично й юридично цілком самостійна держава: юридично, бо державно-правові стосунки між Україною і Польщею, сформульовані в договорах Зборівському та Білоцерківському, були внаслідок війни зірвані. Україна не визнала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана, і як вільну, незалежну державу, Україну трактував і Московський цар. Фактично Україна стала вільною, ще перед зазначеними договорами. Отже, складаючи договір з Москвою, як незалежна держава, Україна ставила свої умови, що їх друга сторона в договорі – Москва прийняла» [4, с. 45-46].

Автор монографії вважає, що вступаючи в договірні відносини з Москвою Б. Хмельницький хотів: з одного боку добути військову допомогу царя в боротьбі з

Польщею, а з другого боку – закріпити за Україною «права та вольності, не допустити, щоб їх порушила чи обмежила Москва [4, с. 53].

А. Яковлів, оцінюючи результати договору, вважає, що умови військового характеру загалом були здійсненні; розпочата війна з Польщею, за договором, провадилися спільними силами України і Москви. Але всупереч наміру сторін, виявленому в договорі, війну закінчено Віленською мирною умовою 1656 р. між Польщею й Московією, не тільки проти бажання України, але й без участі її представників. Б. Хмельницький уважав таке поводження царя за пряме порушення договору 1654 р. ..., тому він надалі поведився так, ніби то цього договору вже не існує, і, залишаючись в договірних стосунках з Московією в дійсності правив Україною цілком незалежно від Москви [4, с. 53-54].

Історик права вважає, що умови договору (11 статей) від 21 березня, які були підтвержені жалувальною грамотою царя від 27 березня 1654 р. були спрямовані на обмеження державної незалежності України. Хоча в проекті (23 статті), який козацька делегація привезла до Москви «гарантувалася повна внутрішня автономія держави й усувалось будь-яке втручання влади московського царя у внутрішні справи України».

Б. Хмельницький розглядав договір 1654 р., як звичайний союзний договір протекції, сильнішої сусідньої держави над слабшою з метою допомоги в боротьбі і охорони від нападу від ворогів [4, с. 56].

Гетьман поведивсь, як верховний господар незалежної держави, і не тільки здійснював активне й пасивне право зносин з чужоземними державами, а й складав договори міжнародного характеру, не питаючись згоди царя. В Чигирині на початку 1657 р. перебували акредитовані при гетьмані або спеціально вислані до нього послы Швеції, Угорщини, Туреччини, Криму, Молдавії, Волощини, Польщі, Литви та ще прибули Московські послы. В 1655 р. під Кам'янцем Б. Хмельницький підписав військову конвенцію з Швецією; того ж року увійшов до проти польської козацько-балканської Ліги під протекторатом шведського короля і великого лорда Олівера Кромвеля та склав договір з турецьким султаном [4, с. 54], в 1658 р. уклав союзний договір з Угорщиною.

Б. Хмельницький намагався розширити державну територію за рахунок Білорусії, Волині і Поділля, мріяв про об'єднання українських та білоруських земель і утворення великої Українсько-Білоруської держави. Він приймав шляхту й міста білоруські під свою «протекцію», вислав до Могилева, Чауса й Гомеля своїх полковників – Золотаренка, Нечая, - іменуючи їх «білоруськими», взяв під свою «протекцію» Слуцьке князівство й родину померлого свояка свого, кн. Радивиля, вислав на Волинь, Прип'ять,

Полісся своїх намісників, приймав присягу Пинської шляхти й міста Старого Бихова [4, с. 57].

В своїй монографії А. Яковлів розглядає історіографію даної проблеми і виділяє три гіпотези стосовно юридичної природи договору 1654 р. та взаємовідносин між Україною й Московією: 1) Україна сполучилася з Московією на підставі «персональної унії»; 2) Україна, за договором 1654 р., вступила у васальну залежність від Московського царя; 3) Україна склала лише військово-оборонний союз з Московією проти Польщі та прийняла протекцію Московського царя [4, с. 65].

Висновок.

На основі аналізу юридичної природи й значення договору 1654 р. А.Яковлів вважає, що відносини між Україною й Московією – це відносини номінальної васальної залежності чи протекторату. Через те, що Україна, коли складався договір 1654 р. була дещо слабша ніж Москва, цей військовий союз набрав ознак васалітету-протекції, але з посиленням державної могутності України в останній рік життя Б. Хмельницького (1657 р.) залежність від Московської держави стає номінальною.

Список використаних джерел:

1. Яковлів А. Договір Богдана Хмельницького з Московією 1654 р. / А. Яковлів // Дзвін. – 1991. - № 4. – С. 100-117.

2. Яковлів А. Договір Богдана Хмельницького з Московією в редакції 1659 р. // Український науковий з'їзд у Празі 3-7 жовтня 1926 р. / А. Яковлів. – Прага, 1928. - С. 16

3. Яковлів А. Договір гетьмана Б. Хмельницького з Московією 1654 р. / А. Яковлів // Ювілейний збірник Всеукраїнської Академії Наук на честь акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. - Т. 1. – С. 580-615.

4. Яковлів А. Договір Гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.: // історико-правнича студія з нагоди 300-річчя договору (1654-1954). / А. Яковлів – Нью-Йорк: Видавнича спілка Ю. Тищенко & А. Білоус, 1954. – 126 с.